

УДК 314.74:325.54

М. Вербовий

ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Подано концентрований аналіз змісту та засад основних концепцій міжнародної міграції. Окреслено дві групи доктрин, що досліджують феномен міграції на мікро- і макрорівні.

Ключові слова: міжнародна міграція, концепції міграції, геоekonomіка.

Домінанта геоekonomіки як нової парадигми сучасного світоустрою заактуалізувала проблему витворення якісно нового інституційного поля глобальної трудової міграції. Незважаючи на зростаючі масштаби цього феномену, сучасні науковці все ще не зуміли створити інтегрованого дослідницького інструментарію, що базувався б на міждисциплінарних підходах. Глобальна трудова міграція одночасно є відображенням різноманітних аспектів суспільного буття: економіки, демографії, соціології, політики, права. Однак, з іншого боку, і це є характерною особливістю для України, аналіз розмірів та тенденції міжнародної міграції робочої сили ускладнений недосконалістю його інформаційного та статистичного забезпечення, відсутністю уніфікованих національних і міжнародних показників, які здебільшого є фрагментарними і залежними від контексту публікацій.

Істотне зростання масштабів міжнародної трудової міграції актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток економіки, соціальної сфери, демографії та інших сторін суспільного життя. Традиційний підхід, що на практиці реалізується як прагнення або спроба вирішувати проблеми в окремих сферах суспільного життя, нехтуючи системністю та цілісністю підходів, не може бути ефективним. Тому на шляху вироблення в Україні ефективної стратегії і тактики втручання держави в процес міжнародної трудової міграції, що розвивається досить швидкими темпами, виникає велика потреба поєднання наукових розробок, досліджень і практичних кроків. Має бути реалізованим такий концептуальний підхід, суть якого б полягала в тому, щоб предметом відповідних досліджень стали не лише зміст і особливості формування міжнародного ринку праці. Досить суттєва увага має приділятися аналізу основних елементів міжнародних міграційних процесів, критичному підходу до існуючої практики їх державного регулювання, впливу стану економіки та соціальної сфери на динаміку і обсяги міжнародної трудової міграції в Україні, вивченню та імплементації міжнародного досвіду.

Процес міжнародної трудової міграції в Україні як якісно нове явище є недостатньо дослідженим і потребує особливої уваги з боку вчених і держави. У світовій практиці вже існують достатньо змістовні моделі системного регулювання процесу міждержавної трудової міграції населення. Насамперед, це праці Дж. Борхаса, А. Роя, К. Макконела, Я. Мінсера, Маноло І. Абелі, Дж. Беккера, Дж. Борхаса, Х. Кларка, А. Лаффера, Д. Массея, Дж. Минцера, Л. Саастада, П. Самуельсона, С. Сассена, А. Симмонса, А. Портеса, М. Тодаро, Дж. Харриса та інших.

Вагомий внесок у процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання зробили провідні українські вчені: О. Власюк, В. Геєць, С. Злупко,

А. Кравченко, Е. Лібанова, Ю. Макогон, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій, С. Писаренко, О. Позняк, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, Л. Симів, А. Філіпенко, О. Хомра.

Мета статті – на основі концентрованого аналізу концепцій міжнародної міграції окреслити основні засади методологічного інструментарію дослідження української зовнішньої трудової міграції.

На сьогодні важко визначитися з єдиною теорією міжнародної міграції, оскільки існує ціла низка теорій, що виникли незалежно одна від одної [1 – 19]. Окремо треба зазначити про загальну проблему вивчення єдиного дефінітивного поля дослідження феномена міграції, що вимагає, передусім, створення спеціалізованого наукового центру з досліджень міграційних процесів на міждисциплінарній основі.

Спроби стандартизації у цій сфері, що здійснюються, здебільшого, міжнародними організаціями, такими як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці, Міжнародна організація міграції та Європейською Комісією (зокрема, його органом статистики – Євростатом), не приносять бажаних результатів, тим більше, що вони не є достатньою мірою скоординовані.

Теорії міжнародної міграції умовно можна поділити на дві групи. Перша зосереджується на наукових пошуках першопричин міграції на мікрорівні, тобто особи, сім'ї, домогосподарства. Друга розглядає механізми міграції на макрорівні, де центром уваги стає суспільство загалом, держава або світове співтовариство і відносини між суб'єктами світової економіки та політики.

Найбільш популярними теоретичними моделями пояснення міграції є неокласична макроекономіка, неокласична мікроекономіка, нова економіка міграції, теорія сегментованого ринку праці, теорія світових систем, теорії соціального капіталу та сукупних причинно-наслідкових моделей. Вони не виключають і не заперечують, а доповнюють одна одну. Проте результати та пропозиції, що випливають із перерахованих теорій, хоча і не є кардинально суперечливими, проте призводять до досить різних висновків при формуванні політики. З огляду на це, оцінка існуючих теоретичних схем та вироблення на їх основі єдиної моделі є одним із найважливіших завдань науки.

Спробою поєднати різні підходи вирізняється теорія міграційних систем, де як єдину систему розглядають країну виходу і призначення мігрантів, фактори, що спричиняють переміщення на мікро- і макрорівні, історичне минуле й сьогодення. Таким чином, системний погляд забезпечує різнофакторний і різнорівневий аналіз, вдале поєднання економічного, демографічного, соціологічного, політологічного підходів [20, 21].

Напрямки та обсяг міграційних переміщень підлягають певним законам. Багато вчених свого часу робили спроби сформулювати ці закони. Відомими та до певної міри й досі релевантними є закони Е. Равенштайна, який у 1885 р. емпіричним шляхом проаналізував результати досліджень міграційних процесів до Лондона і до інших міст та визначив 10 загальних правил, характерних для усіх випадків міграції. На основі даних перепису населення в Англії та Уельсі він сформулював у 1889 р. “закони міграції населення”. У концентрованому вигляді ці закони полягали у такому: основна причина міграції населення – кращі економічні умови в іншій місцевості, ніж у тій, де проживає людина; масштаби міграції скорочуються зі збільшенням відстані; міграція частіше відбувається у декілька етапів; міграція населення є двосторонньою; мобільність людей визначається їх

особистісними характеристиками (стать, вік, приналежність до певного соціального класу тощо).

Е. Равенштайн дійшов висновку, що міграцію населення можна пояснити дією так званих “push-pull” чинників: несприятливі умови на одній території (жорстке законодавство, надмірні податки тощо) “виштовхують” людей з їх місця проживання, а сприятливі умови, створені на інших територіях, “притягують” їх. Відповідно, всі чинники, які обумовлюють міграцію, він поділив на внутрішні (чинники виштовхування) та зовнішні (чинники притягання). Відтак саме Е. Равенштайна вважають “засновником” міграційної теорії, незважаючи на те, що певні його правила не витримали перевірки часом. Його концептуальні засади домінували у міграційному дискурсі впродовж майже ста років з часу їх появи. У 40-х рр. ХХ ст. вони стали основою популярних до кінця 60-х рр. ХХ ст. концепцій міграції: гравітаційної моделі, моделі залучення можливостей та проміжних можливостей. Теорія факторів “притягання-виштовхування” стала основою інших, більш пізніх теорій міграції – неокласичної економічної теорії (1962 – 1969 рр.), теорії сегментованого ринку праці (1979 р.) та теорії глобальних систем (1988 р.).

У рамках цієї тенденції 1966 р. Е. Лі сформулював концептуальну основу для опису та аналізу міграції, що до кінця ХХ ст. була певним стандартом для дослідників міграційних процесів. Відповідно до цієї концепції, найбільше впливають на міграцію населення впливають саме внутрішні фактори або фактори виштовхування. Окрім того, Е. Лі встановив, що такі чинники, як відстань, наявність фізичних та політичних бар’єрів можуть не лише стримувати, а навіть запобігати міграції [22].

Теорія неокласичного економічного підходу (Neoclassical Economic Approach Theory) вважається найвідомішою теорією міжнародної міграції, що пояснює явище робочої міграції як результат економічного розвитку. У доктрині, зокрема, як один із основних факторів, окреслено розмір заробітної плати, що відіграє роль ключового чинника виштовхування у регіонах походження мігрантів та тяжіння у регіонах прибуття [23].

Ця теорія охоплює два рівні: на макрорівні (“human capital mode”) вона ґрунтується на висновку, що особа мігрує з метою покращення свого життєвого рівня з надією, що прибутки переважають витрати. Можливість працевлаштування та отримання високих зарплат є ключовим моментом цієї теорії. Мігрант має можливість свідомо врахувати усі потрібні “інвестиції”: транспортні витрати, оплату за проживання, проблеми адаптації на новому місці, психологічне навантаження, пов’язане із пориванням старих та налагодженням нових соціальних відносин.

На макрорівні міграція виникає тоді, коли попит на робочу силу (певних кваліфікацій) перевищує пропозицію. Міграційні потоки прямують із країн менш розвинених, із надлишком робочої сили та низькою зарплатнею до країн із вищим економічним розвитком, із обмеженою кількістю робочої сили та високою зарплатнею. Міграція робочої сили триває доти, доки існує різниця в оплаті праці [24].

До міжнародних міграційних теорій належить також “новий господарсько-економічний підхід до міграції” (“New Household Economics of Migration”). Цей “новий підхід” полягає у тому, що доцільність міграції вирішується у ширшому родинному колі, а не шляхом самостійного прийняття рішення окремою особою. Одні члени родини залишаються вдома на господарстві, інші від’їжджають на заробітки за кордон, де оплата праці вища та умови праці відрізняються від тих, що

вдома. У випадку, коли будь-яка (легальна) діяльність у сфері вітчизняної економіки не приносить родині достатніх прибутків, працюючий за кордоном представник родини повинен їй допомагати [25 – 27].

Наступна теорія “двійчастого/двоєкого ринку праці” (“Dual Labour Market Theory”) зумовлена явищем існування постійного попиту на робочу силу в країнах із розвинутою економікою. Цей попит задовольняється з двох основних джерел (секторів) ринку праці: перший сектор опікується працевлаштуванням кваліфікованих працівників і забезпеченням їх високою платною. Репутація таких іммігрантів серед “чужого” оточення є доволі високою. Другий сектор, на відміну від першого, є менш привабливим, оплата праці тут значно нижча, умови праці та проживання нестабільні але саме цей сектор забезпечує працею більшість іммігрантів.

Таким чином, імміграція визначається “pull” фактором для країни-реципієнта, оскільки там існує хронічна потреба у закордонній робочій силі. Різниця в оплаті праці не є необхідною або визначальною передумовою для виникнення робочої міграції [28].

Згідно з теорією “світових систем” (World Systems Theory), міграційні процеси розвиваються за умов проникнення відносин капіталістичної економіки до інших, некапіталістичних економічних систем. Розвинені країни намагаються отримати більші прибутки за рахунок бідніших країн (їх земельних та природних ресурсів, дешевої сировини та робочої сили). Міжнародний потік робочої сили рухається в одному напрямку з міжнародним потоком товарів та капіталу [29].

Наступна теорія “інституційного підходу” (Institutional Approach Theory) значною мірою сприяє розумінню міграційної поведінки населення, яка формується за умов всебічної підтримки різноманітних урядових та неурядових організацій, юридичних фірм, соціальних служб, гуманітарних організацій, а також мафіозних структур тощо. Чим більшу підтримку має міжнародна міграція від усіх можливих державних та недержавних інституцій, тим більше потік мігрантів стає легалізованим та незалежним від чинників, які здебільшого супроводжують міграційні процеси.

При цьому багато фірм та організацій виникає з метою надання допомоги та підтримки закордонним робітникам, але не без зиску для самих себе. Вони пропонують різноманітні послуги, включно з нелегальними, – допомагають нелегально перетинати кордон, влаштовують фіктивні шлюби між мігрантами та представниками місцевого населення з метою отримання першими можливості легального проживання в країні, займаються підркобою документів та віз тощо. На жаль, саме ці фірми та організації стають “джерелом постачання” більшості потенційних мігрантів [30].

Не менш важлива “мережева теорія” (Network Theory) ґрунтується на міжлюдських стосунках (родинних чи товариських), які так чи інакше об’єднують мігрантів. Співвітчизники, які прибули до “країни призначення” раніше, зменшують ризик переїзду для новоприбулих. Знайомства, домовленості, бажання допомогти своїм країянам – усі прояви підтримки міжособистісних стосунків сприяють збільшенню потоку потенційних мігрантів, полегшують їх працевлаштування та допомагають пристосуватися до нових умов проживання [31].

Усі перелічені теорії міжнародної робочої міграції виникали у середовищі західних країн незалежно одна від одної. Вони лише констатують певну реальність,

окремих аспектів міграційного процесу, але жодна з них не в змозі пояснити, узагальнити або деталізувати таке складне соціальне явище, яким є міграція.

Сучасна трудова міграція українців багато у чому подібна до інших міжнародних міграцій. Теорія “Neoclassical Economic Approach” може бути застосована для аналізу трудової міграції громадян України. Прикладом можуть бути не тільки країни Західної Європи, але й деякі країни Центральної Європи, зокрема Польща та Чехія, що відносно швидко та безболісно прийшли до ринкових відносин в економіці. Життєвий рівень її громадян є порівняно високим, оплата праці у декілька разів перевищує відповідні показники для України. Можливість працевлаштування та отримання доброї зарплатні є вирішальним фактором для трудових мігрантів.

Теорія “New Household Economics of Migration” також може бути застосованою до вивчення середовища українських заробітчан. Родина, що висилає свого “представника” на заробітки за кордон, сподівається уникнути таким чином економічної та соціальної деградації.

“Network Theory”, що пояснює явище міграції встановленням міжособистісних стосунків, набуває особливого значення саме для української трудової міграції. У середньому понад 80% опитаних хотіли б запросити на заробітки до країн ЄС своїх рідних чи близьких знайомих [32].

“Institutional Theory” наголошує на ролі урядових, громадських, добровільних інституцій у підтримці міграційних процесів. Часто українські громадяни намагаються забезпечити собі умови праці та проживання в європейських державах заздалегідь, через мережу відповідних державних та приватних організацій та агенцій.

Огляд праць українських науковців, присвячених дослідженням міжнародної міграції, доводить, що на цьому шляху зроблено важливі кроки. Протягом останнього десятиліття підготовлено низку монографій, статей, інформаційно-аналітичних видань. Міграційній проблематиці присвячували свої праці юристи, економісти, соціологи, історики, теоретики й практики державного управління. Найбільш ґрунтовно вивчалися проблеми репатріації в Україну, зокрема раніше депортованих за національною ознакою, трудової міграції громадян за кордон, надання притулку, запобігання нелегальній міграції та торгівлі людьми. Оскільки міграційна ситуація зазнавала постійних змін, увага дослідників приділялася переважно накопиченню емпіричного матеріалу. Водночас теоретико-методологічним питанням приділялося менше уваги. Актуальними залишаються завдання теоретичного осмислення міграційних процесів, дослідження управління міграціями, пошуки шляхів його оптимізації, максимального використання можливих вигод та мінімізації негативних наслідків. Найбільш продуктивною, на нашу думку, інструментальною базою такого осмислення є економічна доктрина неінституціоналізму, що містить міждисциплінарні підходи та синергетичний потенціал, властивий усім відомим концепціям міжнародної трудової міграції.

Література

1. Brettell C. Migration Theory: Talking Across Disciplines [Text] / Brettell C., Hollifield J. F. — N.-Y. : Routledge, 2007. — 304 p.
2. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи [Текст] / за ред. О. В. Позняка. — Умань : [б. в.], 2007. — 276 с.

3. Rotte P. The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence II IZA / Rotte P., Vogler M. // Discussion Papers [Text]. — 1999. — No 46. — June 11.
4. Martin P. Highly Skilled Labor Migration: Sharing the Benefits II International Institute for Labor Studies [Text] / Martin P. — Geneva : [s. n.], 2003. — May. — P. 12.
5. Dustmann C. Economic Aspects of Migration II IZA / Dustmann C., Fabbri F. // Discussion Paper [Text]. — 2001. — September 24.
6. Wickramaseka P. Policy Responses to Skilled Migration: Retention, Return and Circulation II International Labor Office / Wickramaseka P. // International Migration Programme [Text]. — Geneva : [s. n.], 2001. — 32 p.
7. Fakiolas R. The Economic Effects of Migration II IZA / Fakiolas R. // Discussion Paper [Text]. — 2001. — September 24.
8. Borjas G. The Economics of Immigration / Borjas G. // Journal of Economic Literature [Text]. — 1994. — Dec. — Vol. 32. — No. 4. — P. 1667—1717.
9. Borjas G. The Economic Benefits from Immigration / Borjas G. // The Journal of Economic Perspectives [Text]. — 1995. — Spring. — Vol. 9. — No. 2. — P. 3—22.
10. Friedberg R. The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth / Friedberg R., Hunt J. // The Journal of Economic Perspectives [Text]. — 1995. — Spring. — Vol. 9. — No. 2. — P. 23—44.
11. Sjaastad L. The Cost and Returns of Human Migration / Sjaastad L. // The Journal of Political Economy [Text]. — 1962. — Oct. — Vol. 70. — No 5. — P. 2. — P. 80—93.
12. Isbister J. The Immigration: Studies on the Economic, Demographic, and Fiscal Effects of Immigration / Isbister J. // Population and Development Review [Text]. — 1998. — Sep. — Vol. 24. — No 3. — P. 636, 637.
13. Dijk J. The Consequences of International Labor Migration for the Regional Labor Market: Theory, Methodology, Dutch Experience / Dijk J., Folmer H. // The Review of Economic and Statistics [Text]. — 1986. — Feb. — Vol. 68. — No 1. — P. 74—83.
14. Solimano A. International Migration and the Global Economic / Solimano A. // Order: an Overview [Text]. — 2001. — November. — P. 2.
15. Drinkwater S. The Economics Impact of Migration: A Survey II Second Work-shop of the Fifth Framework Programme Project “European Enlargement: The Impact of East-West Migration on Growth and Employment” [Text] / Drinkwater S., Levine P., Lotti E. [and so on]. — Vienna : [s. n.], 2002. — 51 p.
16. Coppel J. Trends in Immigration and Economic Consequences / Coppel J., Dumont J-C, Visco I. // Economics Department Working Papers [Text]. — 2001. — № 284. — 32 p.
17. World Economic and Social Survey Economic // Impacts of International Migration [Text]. — 2004. — P. 95—126.
18. In-depth studies on migration in Central and Eastern Europe: the Case of Ukraine [Text] / T. Freika, O. Malynovska, N. Marchenko [and so on] ; ed. by T. Freika, M. Okolski, K. Sword. — N.-Y. ; Geneva : United Nations, 1999. — 146 p.
19. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями [Текст] : монографія / О. А. Малиновська. — К. : НАДУ, 2004. — 123 с.
20. In-depth studies on migration in Central and Eastern Europe: the Case of Ukraine... — 146 p.
21. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями... — 123 с.

22. Brettell C. Migration Theory: Talking Across Disciplines... — P. 12—25.
23. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи... — 276 с.
24. Там само. — С. 16.
25. Fakiolas R. The Economic Effects of Migration II IZA...
26. Borjas G. The Economics of Immigration... — P. 1667—1717.
27. Borjas G. The Economic Benefits from Immigration... — P. 3—22.
28. Brettell C. Migration Theory: Talking Across Disciplines... — P. 32—35.
29. World Economic and Social Survey Economic... — P. 95—126.
30. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями... — С. 43.
31. In-depth studies on migration in Central and Eastern Europe: the Case of Ukraine... — P. 96, 97.
32. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями... — С. 67.

M. Verbovyi

THE DOCTRINE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LABOUR MIGRATION

The concentrated analysis of the maintenance and principles of basic conceptions of the international migration is given. Two groups of doctrines which research the phenomenon of migration on micro- and macrolevels are outlined.

Key words: international migration, conceptions of migration, geo-economics.